

I VO BRKLJAČIĆ

POVIJESNA UVJETOVANOST
I PERSPEKTIVE REFORME KAO SUVREMENE
ETAPE JUGOSLAVENSKE
SOCIJALISTIČKE REVOLUCIJE

*Prilog raspravama o odnosu ekonomike i politike
u preobražaju socijalističkog društva*

*Mlađ sam poštovao formule i propozicije, teze i korolare,
i naučio sam se da cijenim um i mudrost koja se podiže
povrh gomile u bijelim togama. Ali malo kasnije prošla me
volja da prezirem neuke ljude, meso, krv i običnost ži-
vota... Ja cijenim kruh i vodu, skromne vočke, med i mli-
jeko. Duboke misli teško se iskazuju, no koliko ih odlikuje
onaj tko ih odijeva čistim jezikom!*

Tin Ujević

(Sabrana djela, Znanje, 1966, sv. XV, str. 319)

Rasprave o daljnjoj izgradnji našeg privrednog sistema na načelima radničkog i društvenog samoupravljanja privukle su u posljednje vrijeme na stranice dnevnih listova i časopisa izuzetno veliki broj znanstvenih i javnih radnika.

U svjetlu nekih od tih rasprava treba se upitati: da li u trećoj godini od njenog formalnog inauguriranja pod pojmom »reforma« mislimo na iste razvojne putove i ciljeve kojima teži naše društvo? Naime, reforma je od početka najavljena kao nova etapa jugoslavenske »socijalne revolucije«. Međutim, ako se i letimično uporedi što jedni znanstveni i javni radnici misle za razliku od drugih o *socijalnim* ciljevima reforme,¹ moguće je, kao i u povodu rasprava o reorganizaciji Saveza komunista Jugoslavije, konstatirati svu aktualnost Marxove riječi da se u ocjenjivanju istih kategorija i tendencija u društvenom razvitku jedne teorije nerijetko odnose prema drugima »otprilike kao bilježničke takse, cikle i muzika«.²

¹ Pokušaj takve ocjene u zapadnjačkoj ekonomskoj literaturi sadrži članak Ernesta Mandela *Yugoslav Economic Theory*, »Monthly Review«, No 11/1967. — Za literaturu i neke ključne argumente koji govore o predmetu i dubini nesporazuma u ovom pitanju v. Dr Sime Dodan, *Originalnost znanstveno-istraživačkog hrvatizma*, »Vjesnik«, 27. i 28. veljače, 1968.

² K. Marx, *Kapital*, tom III, str. 750.

Socijalizam i politika

O povijesnoj uvjetovanosti i perspektivama reforme kao suvremene etape jugoslavenske socijalističke revolucije moguće je, po našem sudu, raspravljati pod pretpostavkom jasnog definiranja tekućih i historijskih ciljeva socijalističkog preobražaja društva.

U najširem određenju, socijalizam pojmovno podrazumijeva stalnu i sve veću socijalizaciju uvjeta života društvenih pripadnika kako u pogledu njihovog ekonomskog položaja, tako i u pogledu mogućnosti korištenja kulturnim i ostalim tekovinama suvremene civilizacije. Između više stotina pokušaja određenja suštine socijalizma, koliko ih je otprilike evidentirano u suvremenoj sociološkoj teoriji, jedno rijetko citirano Marxovo određenje čini nam se najpotpunijim i utoliko neobično važnim u razmatranju složenog odnosa između ekonomike i politike u našem društvu. Svojom apstraktnošću ta definicija onemogućava, ili bar otežava, da se dnevna politika svake autoritativne grupe proglašava za »najbolji« i »jedino mogući« »stvaralački marksizam«, odnosno da se *posebnosti* koje proizlaze iz različitog stupnja ekonomske razvijenosti, ideoloških i duhovnih tradicija pojedinih zemalja i naroda *uopćavaju* kao karakteristične oznake same suštine socijalizma: »... *Socijalizam* je – isticao je Marx – objava *permanentne revolucije*, *klasna diktatura* proletarijata kao nužan prelazni stepen k ukidanju klasnih razlika uopće, k ukidanju svih odnosa proizvodnje na kojima one počivaju, k ukidanju svih društvenih odnosa koji odgovaraju tim odnosima proizvodnje, k prevratu u svim idejama koje proizlaze iz tih odnosa.«³

Diktatura proletarijata pretpostavlja, a na to se u polemikama o socijalnim ciljevima naše reforme nerijetko zaboravlja, odlučujuću ulogu proizvođača materijalnih dobara u reguliranju *svih* društvenih poslova u skladu s *njihovim* materijalnim, kulturnim i ostalim interesima. Reforma je do sada u tom pogledu relativno malo postigla, jer je gledano samo kroz učesće radničke klase i njenih asocijacija u raspodjeli nacionalnog dohotka situacija gotovo ista kao i u vrijeme započinjanja reforme: i dalje se centralizira gotovo sav višak rada nad čijim daljnjim kretanjem oni koji su taj višak proizveli imaju minimalne mogućnosti nadzora.⁴

U praksi svih socijalističkih zemalja verificirana je na ovaj ili onaj način teorija: da je eksproprijacija eksproprijatora (kapitalista) tek prvi i historijski gledano, ne uvijek i najteži korak na putu »k ukidanju *klasnih* razlika uopće« (Marx). Mnoge od tih razlika ostaju u socijalizmu i reproduciraju se u novim oblicima otpora birokracije vladavini radničke klase, ali im je korijen uvijek u istom: različitom (klasnom u širem značenju tog pojma) položaju društvenih pripadnika u odnosu na materijalnu proizvodnju: »Sve dosadašnje historijske suprotnosti između eksploatatora i eksploatiranih, vladajućih i potlačenih klasa, objašnjavaju

³ K. Marx, *Klasne borbe u Francuskoj* ... , K. Marx-F. Engels, *Izabrana djela*, »Kultura«, 1949, tom I, str. 189.

⁴ V. u ekspozecu dr Savke Dabčević-Kučar podatke o potrebnom radu i višku rada u našoj privredi, »Vjesnik«, 23. veljače o. g., kao i izvode iz nedavno objavljene u izdanju »Informatora« monografije *Neki problemi daljnjeg razvoja sistema proširene reprodukcije* (»Vjesnik«, 15. II o. g.).

se tom relativno nerazvijenom produktivnošću rada. Dokle god je stanovništvo koje stvarno radi toliko zauzeto svojim potrebnim radom da mu ne ostaje vremena za vršenje općih društvenih poslova – upravljanje radom, državnih poslovi, pravosuđe, umjetnost, nauka – dotle mora da postoji posebna klasa koja, oslobođena stvarnog rada, svršava te poslove i koja pri tome nikada ne propušta priliku da u svoju korist navaljuje na radne mase sve veće i veće breme rada. Tek ogromno povećanje proizvodnih snaga što ga je postigla krupna industrija dopušta da se rad podijeli na sve članove društva i da se time radno vrijeme svakog pojedinca tako ograniči da svima ostane dosta slobodnog vremena za učešće u općim društvenim poslovima, kako teoretskim tako i praktičnim.⁵

Teorija o socijalističkim »trudbenicima« u sovjetskoj, i »radnim ljudima« u našoj sociološkoj literaturi, olako prelazi preko ove spoznaje pri definiranju tekućih i dugoročnih ciljeva socijalističkog preobražaja. A upravo ta spoznaja, na kojoj počiva čitavo učenje osnivača naučnog socijalizma o višku rada i višku vrijednosti, bitno dimenzionira ulogu, zadatke i ciljeve politike u socijalizmu kao osmišljene aktivnosti prevladavanja »antagonizama koji potiču iz društvenih životnih uslova individuala«.⁶

Bez obzira što socijalistička revolucija nije do sada uspjela nigdje u svijetu prevladati pomenutu »klasnu« podjelu rada i antagonizme koji se iz nje reproduciraju, to ostaje najvažniji cilj i konstanta socijalističke politike kao antiteze građanske politike u svim razvojnim etapama novog (u stvari s te tačke gledišta »hibridnog«) društva. Također, to je jedina platforma za razlikovanje – u teoriji i praksi – istinskog socijalizma od različitih socijalnih utopija kakav bi nužno bio i marksizam (»Mladoga« Marxa) bez čuvene postavke o ekonomskom oslobođenju rada.⁷

Nasuprot onim »marksistima« koji tzv. vodeću društvenu ulogu u procesu socijalističkog preobražaja »dijele« među profesionalne političare i filozofe, odnosno politologe,⁸ klasična marksistička teorija socijalizma tu ulogu namjenjuje radničkoj klasi ne zbog toga što bi ova bila u stanju da »više« od pomenutih slojeva pridonese duhovnom i tehničkom napretku, već zato što je po svom faktički nižem društvenom (ekonomskom, kulturnom i sl.) položaju najzainteresiranija da socijalizam praktički shvati i osmisli kao »objavu permanentne revolucije, klasnu diktaturu proletarijata kao nužan prelazni stepen k ukidanju klasnih razlika uopće« (Marx).

Kao svojevrsni oblik »diktature proletarijata«, radničko samoupravljanje društvenim poslovima na svim nivoima odlučivanja jedini je prirodni put ostvarivanja ekonomskog oslobođenja rada. Prirodno je stoga

⁵ F. Engels, *Anti-Dühring*, »Kultura«, 1959, str. 200.

⁶ K. Marx, *Prilog kritici političke ekonomije*, »Kultura«, 1956, str. 9.

⁷ Taj krajnji cilj socijalizma, »kome svaki politički pokret treba da bude podvrgnut kao sredstvo« (Marx), prvi put je preciznije formuliran u dokumentima Međunarodnog radničkog udruženja (Prve internacionale) 1864. god. Za rasprave o ovom važnom pitanju u našoj teoriji v. A. Dragičević, *Profesori na ispitu*, »Naše teme«, br. 3/1966.

⁸ V. naš članak *Kuda ide jugoslavenska naučna politička misao* (»Politička misao«, br. 2/1965) koji je od strane dr L. Gerškovića i V. Stanovića, čijim smo se koncepcijama uloge političkih partija u našem društvu usprotivili, ostao bez odgovora.

– koliko i čudno – što naša suvremena sociološka teorija izbjegavasintezu (analiza položaja radništva u obrazovanju, korištenju tekovinama kulture, umjetnosti i tome sl. imamo nemali broj) *smisla* i *sadržaja* ove »dikta-ture« u globalnom društvu – da to pitanje mora biti u meritumu svake rasprave o odnosu ekonomike i politike.

Različita shvaćanja o odnosu ekonomike i politike u našoj zemlji vuku svoje porijeklo iz iskustava Sovjetskog Saveza, kao prve zemlje koja je krenula socijalističkim putem društvenog preobražaja, i naše vlastite prakse prvih poslijeratnih godina koje karakterizira izrazita dominacija politike nad ekonomikom.⁹

Kontroverze o tome u kojoj mjeri politika, kako smo je naprijed definirali, može utjecati na logiku privrednog razvoja (a poznato je da ona može biti stimulans kao i kočnica razvoja) i danas su, kada se kod nas općenito naglašava potreba dominacije ekonomike nad politikom, u koj-rijenu većine nespornosti oko praktične izgradnje našeg novog privred-nog sistema.

Teoretski, socijalizam se može razvijati na dva načina:

a) tako da država kao surogat zajednice proizvođača prisvaja, kraće ili dulje vrijeme, pravo da »prema nahodanju birokracije ... radnikov udio u njegovom vlastitom proizvodu *odozgo* naređuje i milostivo mu ga dodjeljuje«,¹⁰ što je oduvijek bila omiljela utopija i najdobronamjernijih pobornika ovjekovječenja podređenog socijalnog položaja radničke klase;

b) tako da proizvođači materijalnih dobara diktiraju i razrješavaju »društvene životne uslove« (Marx) svih »neradnih« slojeva u klasičnom određenju tih pojmova prema *vlastitim* dnevnim i historijskim intere-sima.

Dakako, ova dva puta se u praksi nikada ne apliciraju u »čistom« mo-delu, kako nam to posvjedočuju i dosadašnji relativno »mršavi« rezultati privredne reforme čiji je cilj da definitivno afirmira pomenuti drugi put razvoja. Međutim, oklijevanje i prihvatanje »srednjeg« od ovih putova na dugi rok je najopasnije jer nužno vodi u stagnaciju sa svim poprat-nim pojavama ideološke pomutnje u ocjeni uzroka takvih delikatnih so-cijalnih fenomena kao što su obustave rada, utjecaj prekovremenog i honorarnog rada na kretanje stalne zaposlenosti ili optimalne raspone u dohocima građana. Razmjere ove pomutnje moguće je sagledati već i letimičnim pregledom stavova u našoj štampi o »socijalističkim« multi-milionerima!

Od lutanja i podvojenosti u ocjenjivanju sličnih pojava nisu pošte-dene ni političke organizacije.¹¹ Ovo je razumljivo kada se zna da su

* Za teorijsku analizu odnosa između ekonomike i politike u prelaznom društvu osobito je zanimljiva i danas u mnogo čemu aktualna polemika između Buharina i trockista (Preobraženskog) u prvim godi-nama sovjetske vlasti. Prvi je isticao da planiranje mora voditi računa o zakonu razmjernosti, tj. sklad-nom razvitku obaju odjeljaka narodne privrede, dok su drugi zastupali poznatu teoriju tzv. prvobitne socijalističke akumulacije, tj. teoriju neekvivalentne razmjene i prelijevanja viška rada (pomoću škara cijena) iz poljoprivrede u industriju.

¹⁰ V. Engelsov *Predgovor Marxovoj Bijedi filozofije*.

¹¹ Interesantno je, na pr., da se rukovodstvo sindikata u ime »obrane« načela raspodjele prema radu svojevremeno distanciralo od mjere državnih organa o zamrzavanju visokih osobnih dohodaka u nekim radnim organizacijama i grupacijama, koje do takvih dohodaka dolaze zahvaljujući privilegi-ranom položaju u raspodjeli, odnosno preraspodjeli nacionalnog dohotka.

zbog svoje delikatnosti te pojave kod nas i u većini socijalističkih zemalja često na sporednom kolosijeku interesa sociološke misli, pa stoga i praktična politika koja se na tu misao nadovezuje utoliko lakše može zamahširati na nsljepo i u raskoraku s teorijskim zahtjevima klasika marksizma.¹²

Umjesto pre naglašavanja uloge privatnog vlasništva koje »ne mora dovesti do kapitalističkih odnosa, već može biti potpuno integrirano u razvoj socijalizma i socijalističkih odnosa«,¹³ i ovoj sličnih vulgarnih koncepcija socijalizma koje rješenje maltene svih teškoća oduvijek nalaze u cvjetanju »birtijske privrede«¹⁴ – za tekuće transformacione procese u našoj zemlji od daleko je većeg interesa ispitivanje kako postojeći odnosi proizvodnje, i samim tim i raspodjele u »integriranoj« socijalističkoj privredi, utječu na želju za privatizacijom, na birokratizam i dezintegraciju u društvu? Ili, da drugačije formuliramo samo jedan aspekt istog pitanja, za »sudbinu« reforme je daleko interesantnije pratiti kako sistem raspodjele utječe na prekomjerni prekovremeni rad neposrednih proizvođača u društvenoj privredi, a »usput« i na sužavanje baze zapošljavanja generacija koje dolaze? Na žalost, stručne službe za kvalitetno praćenje pomenutih fenomena i tendencija totalno su nerazvijene ili je njihov rad obavijen velom tajanstvenosti.¹⁵

Ako politika u sebi sintetizira niz specijalnih naučnih disciplina, očigledno je da bi ona kao nauka bila bespredmetna kada bi političke događaje slijedila i tumačila: »otprilike jednu generaciju pošto su se odigrali događaji na koje se rješenja odnose«. ¹⁶ Praktičnoj politici ostalo bi u tom slučaju široko polje akcije da u razvoj socijalističkih odnosa »potpuno integrira« sve ono što se u te odnose uklapa poput »bilježničkih taksi,

¹² »Za istinske marksiste javlja se danas, kao što se javljala uvijek, potreba da 'unapreduju' i dalje 'razvijaju' (Lenjin) tu misao, pa da je čak, kad je to neophodno, podvrgavaju i stvaralačkoj reviziji«. — V. Mikecin, *Politička ekonomija i socijalizam*. U povodu Leksikona političke ekonomije Adolfa Dragičevića, »Naše teme«, br. 3/1966.

¹³ V. Dr B. Horvat, *Individualno i društveno vlasništvo u socijalizmu*, »Gledišta«, br. 3/1966, str. 338.

¹⁴ Ono što inače zanimljivoj i idejama bogatoj seriji napisa Čede Grbića (*Mjesto i uloga ličnog rada na ličnim sredstvima za proizvodnju i usluge*, v. »Vjesnik«, 16. I do 31. I 1968) daje biljeg vulgarnog teoretiziranja u marksističkom određenju tog pojma jest prije svega autorovo rezoniranje o problemima tzv. uravnolovke i vrijednosti radne snage privatnika: »U nekim razvijenim sredinama (misli se na razvijenošću u našim domaćim relacijama — pr. op.) ne smatra se neopravdanim bogaćenjem posjedovanje vile, vikendice, auta, plaće od preko 300.000 dinara (zašto ne i 3 ili 5 miliona što u SR Sloveniji odnedavno ne dolazi u obzir ni za najviše funkcionere — pr. op.), a u nekim nerazvijenim sredinama smatra se neopravdanim bogaćenjem i osobni dohodak veći od 100.000 dinara. Očito je da je kriterij neopravdanog bogaćenja zavisao od stavova što je opravdana gornja granica osobnog dohotka...« (nastavak 7).

Marx, Engels i Lenjin su o tom problemu relativno mnogo pisali i imali jasne stavove što se za Č. Grbića, na žalost, ne može ustvrditi. On, naime, u skladu s prednjim rezoniranjem i vrijednost radne snage privatnika procjenjuje više nego »vrijednost« radne snage u društvenom sektoru, kako se to logički može zaključiti iz konstatacije »... ako su prosječni osobni dohoci niski, onda svodenje privatnika poreskom politikom na takve dohotke znači praktično njihovu likvidaciju«. (Isto, podvlačenja su moja). Ne bi li onda bilo logično »likvidirati« sektor koji uzrokuje niske prosječne osobne dohotke, pa da svi pređemo u — privatnike!?

¹⁵ Znamo na pr., zahvaljujući tvorničkim statistikama, koja tvornica mjesečno ostvaruje relativno golemi broj prekovremenih radnih sati, ali su podaci te vrste parcijalni i posve se nedovoljno koriste u tekućoj ekonomskoj politici zajednice.

¹⁶ V. polemiku između B. Horvata i Š. Dodana u »Vjesniku«, posebno Dodanov odgovor *Originalnost znanstveno-istraživačkog horvatizma* u brojevima od 27. i 28. veljače, 1968.

cikle i muzike« (Marx). Nekritičnost spram eklekticizma u tako bitnim pitanjima izgradnje privrednog sistema kao što su odnos prema privatnom vlasništvu, razgraničavanju elemenata buržoaskog u sistemu raspodjele i sl. – rađa kod običnih građana nepovjerenje u politiku kao znatnost. Tom nepovjerenju više od svega pridonosi spekuliranje s vječnim pitanjem »zaostaje li« naša politička teorija za političkom praksom, jer je ono u takvoj formulaciji uvijek besprijekorna izlika da se prema prilikama i najnovijim citatima vodećih političkih ljudi i u »nauci« tvrdi čas jedno čas drugo.¹⁷

Rezimirajući ovdje izložene osnovne pretpostavke za raspravu o *socijalističkoj politici* kao nauci, treba naglasiti da je ona *egzaktna* nauka koja ne dopušta da se jedan te isti fenomen, fiksiran historijski u vremenu i prostoru, ocjenjuje jednom kao socijalistički i pozitivna praksa, a drugi put kao dispraksija, tj. negativna i antisocijalistička praksa. Lenjinov Brest-Litovski mir nije isto što i Staljinov sporazum s Hitlerom oko Poljske, kao što niti teza o »višoj« vrijednosti radne snage individualnih proizvođača u odnosu na prosječne plaće radnika u socijalističkom sektoru nije drugo do *nemoć* da se objasne *uzroci* niskih dohodaka ovih posljednjih.

Zadatke socijalističke politike kao *nauke* Lenjin je na klasičan način formulirao u svojoj čuvenoj polemici s »prijateljima naroda« slijedećim znamenitim riječima koje, po našem sudu, unatoč činjenici što se riječi o eksploataciji radnika ne mogu primijeniti na socijalistička društva, pogadaju u srž fenomena politike u svakom modernom društvu: »Socijalistička inteligencija samo tada može računati na plodonosan rad kad raskine s iluzijama i počne tražiti izlaz u *stvarnom*, a ne *poželjnom razvitku* Rusije, u stvarnim, a ne mogućim društveno-ekonomskim odnosima. Pritom će njen teoretski rad morati da se usmjeri na konkretno proučavanje svih oblika ekonomskog antagonizma u Rusiji, proučavanje njihove povezanosti i dosljednog razvitka; on će morati da taj antagonizam otkrije svuda gdje je pokriven političkom historijom, osobitostima pravnog poretka, uvriježenim teoretskim predrasudama. On će morati dati *cjelovitu sliku* naše stvarnosti kao određenog sistema produkcionih odnosa, pokazati nužnost eksploatacije i eksproprijacije trudbenika u tom sistemu, *pokazati onaj izlaz iz toga poretka na koji ukazuje ekonomski razvitak*«. ¹⁸

Izlaz iz naše društvene situacije kakva je bila sredinom 1965. godine bio je i ostaje u novoj etapi *socijalne revolucije*, u korjenitim promjenama proizvodnih odnosa u pravcu izmjene položaja *radničke klase* i njenih asocijacija u raspodjeli nacionalnog dohotka i odlučivanju o svim pitanjima njenog *društvenog* – dakle i kulturnog, obrazovnog itd. – napretka. Odnos ekonomike i politike, to jest pitanje stvarnih *zadaca* politike u svemu tome, nije ni danas nesporan kao što to na prvi pogled izgleda kada se uspjesi u ostvarivanju reforme promatraju mikroskopom, a otvoreni problemi s običnim povećalom.

¹⁷ V. naš komentar primjera ove pojave u politološkim raspravama (»Politička misao«, br. 2/1965)

¹⁸ V. I. Lenjin, *Šta su »prijatelji naroda«*. Izabrana dela. »Kultura«, 1960. tom I str. 970-982

Ekonomski (ekonomistički) i socijalni ciljevi reforme

Zbog neraščišćenih gledanja na odnos ekonomike i politike, zbog podvojenih mišljenja i kolebljivih poteza u rješavanju dileme da li politiku razvijati kao »koncentrirani izraz ekonomike« (Lenjin) ili ne - socijalni aspekt reforme ostao je od početka u korijenu svih nesporazuma o funkcioniranju novog privrednog sistema. U potvrdu te konstatacije navodimo jednu, i danas tipičnu formulaciju, suštine reforme: »Suština privredne reforme je *intenzivnije i efikasnije* privređivanje, ali ne samo bolje nego do sada, već *toliko bolje* da se može mjeriti s *razvijenim* zemljama...«¹⁹

Autor ovu formulaciju dalje uspješno obrazlaže, no u sličnim formulacijama *cilja* reforme po pravilu ostaje nejasno sa kojim »razvijenim« zemljama se možemo i kako mjeriti, bez obzira na zahtjev da »najveći« dio nacionalnog dohotka »treba« ostati privredi za lične dohotke i fondove.

Stalno ponavljanje tog zahtjeva samo po sebi ništa ne govori, osim što sugerira da »netko« iz te privrede grabi više nego je dopustivo s gledišta interesa radničke klase i cijeloga »društva«, budući je *ona* jedina klasa u povijesti čiji je interes da sebe samu ukine kao klasu. Na svaki način, loše je kada ovaj zahtjev - bez preciziranja *tko* i *kako* oduzima privredi više nego »treba«²⁰ - ponavljaju i ugledni ekonomski stručnjaci, najpozvaniji da sasvim određeno predlažu u kojem iznosu i koji su nam »odbici« nužni u fazi razvoja, kada se od privrede ne smije *ni tražiti ni primati* više nego je opravdano da se prema *njenim* mogućnostima i razvojnim potrebama izdvaja za uzdržavanje društvenih službi i osiguravanje normalnog (čitaj potpunijeg nego u kapitalističkim zemljama) *socijalnog staranja* o stanovništvu.

Imati bogati državni budžet i bogatu privredu jedva uspijeva i daleko razvijenijim zemljama nego što je naša, pa je druga želja najčešće fasada prve, da bi se birokratskim strukturama ostavilo dovoljno prostora za svakovrsna uplitanja u privredni život (na pr., porast narodnog dohotka od svega 3 posto pratio je u prvih šest mjeseci prošle godine porast budžeta od 15 posto). Dr Šime Đodan u polemici s drom Brankom Horvatom ne bi bio u pravu da je tvrdio kako suficitarni budžet ne može biti faktor »stabilizacije«, ali on očigledno shvaća reformu kao »nešto« mnogo više od toga,²¹ pa je u svjetlu gornjeg podatka posve jasno da nas suficitna budžetska politika ne bi vodila ni koraka naprijed u strukturne izmjene sistema privređivanja i raspolaganja rezultatima nacionalnog rada.

Goli zahtjev za »većim« sredstvima privredi može čak ići u prilog jačanju tendencija birokratskog socijalizma, kao što je to bilo dobro poznato već Rodbertusu i drugim pristašama tog pravca socijalističke eko-

¹⁹ Prof. Drago Gorupić, *Aktuelni problemi privredne i društvene reforme*, »Ekonomski pregled«, br. 10/1966.

²⁰ V. moj članak *Politekonomske aspekti samoupravljanja*, »Naše teme«, br. 3/66.

²¹ Dr Šime Đodan, *Novi privredni sistem i koncepcije dra Branka Horvata*, »Vjesnik«, 24. i 25. X 1967.

nomske misli, pošto ovjekovječuje tankom sloju činovnika pravo distribucije: i kao što je moguće da u takvoj koncepciji socijalizma proizvođači dobijaju kroz razne vidove socijalizirane potrošnje *natrag* najveći dio svoga viška rada, moguće je da to postane bumerang koji se osvećuje kroz opadanje školovanja radničke djece u strukturi školstva itd.

Zbog čega, dakle, plediramo na to da se dostignuće »razvijenijih« zemalja u proizvodnosti rada označava *samo* kao jedan – zasad dosta daleki i zajednički svim socijalističkim zemljama – od ciljeva reforme?

Ne potcjenjujući važnost visoke »produktivnosti«, koja se kod nas isuviše često brka s »intenzivnošću« *fizičkog* rada neposrednih proizvođača, očito je da je bez obzira na relativno visoki standard kojeg je radnička klasa izborila u najrazvijenijim kapitalističkim zemljama – socijalizam od Lenjinovog dekreta o osamsatnom radnom danu na ovamo bio i ostao za nju privlačan prije svega po nizu svojih drugih odlika kojima mora od prvog dana svoje egzistencije svjedočiti svoju nadmoćnost nad starijim klasnim svijetom »bez duše«.

Intenzivno privređivanje o kojemu tako mnogo govore oni koji ne rade u privredi, što je u jednoj prilici s najvišeg mjesta ocijenjeno kao stalno »raubovanje« industrije i nevjerica u radinost radničke klase, nije samo sebi cilj niti se postiže preko noći i golim rukama. To na način koji potiče na razmišljanje jasno ističe dr Šime Đodan konstatacijom: »Širenje gospodarske aktivnosti na određenoj tehničkoj osnovi do jedne podnošljive granice s gledišta svjetskog tehnološkog progressa naziva se ekstenzivni val, i tu je SFRJ išla npr. dalje od SSSR i Poljske u transferu radne snage sa sela u grad . . . A *produktivnost rada* je kod nas znatno *niža* nego u spomenutim zemljama. To, drugim riječima, znači da su one primijenile napredniju tehnologiju.«²²

Moguće je, dakle, da se i na bazi svojevrtnih »najamnih« odnosa radnika spram države, odnosno uz relativno malu poslovnu samostalnost poduzeća, ostvaruje vrlo visoka produktivnost rada. Međutim, s radničkim samoupravljanjem inkompatibilna je »rodbertusovska« vizija »prosvjećenog« kastinskog socijalizma, pa stoga treba jasno istaći i isticati: uz puno ekonomsko korištenje proizvodnih izvora i sredstava, naročito radne snage, ublažavanje i postupno *smanjivanje* razlika u dohocima društvenih pripadnika, koje se postiže širenjem politehničkog obrazovanja i borbom radničke klase protiv svih oblika monopola i iskorištavanja tuđeg rada, predstavlja jednako važne, ako ne i važnije, ciljeve reforme.

Teorije koje su posljednjih godina kod nas u velikoj modi, i prema kojima: samo »u početku« socijalističke izgradnje treba da brže raste potrošnja bivših »najdonjih slojeva društva«,²³ dovode pod upitnik sam smisao socijalizma. Jer, zbog čega ova »zakovitost« ne bi važila u *svim* etapama socijalističkog preobražaja društva? Ne treba biti ekonomista i poznavalac sensimonističke koncepcije »socijalističke« raspodjele da bi se shvatilo: ako bivši ili novi »viši slojevi« u funkciji »generala« industrije i administracije odnose kroz raspodjelu »prema radu« onoliko

²² Isto.

²³ Dr R. Stojanović, *Teorija privrednog razvoja u socijalizmu*, »Naučna knjiga«, Beograd, 1960, str. 10-11

kolika je poduzetnička dobit umanjena za akumulaciju u kapitalistički organiziranoj privredi, ostaje posve nejasno u čemu bi takav kastinski sistem bio sa stanovišta radničke klase uopće progresivan i socijalistički? Ekonomska analiza našeg razvoja u posljednjih nekoliko godina s ovog stanovišta, to jest sa stanovišta ekonomske efikasnosti i racionalnosti našeg privrednog sistema, bila bi od neprocjenjive važnosti za znanstveno utemeljenje daljnjih mjera ekonomske politike u reformi.

Naime, kao ni model centralistički rukovođene privrede, tako ni model s naglašenom ulogom tržišta kao najboljeg mjeritelja društveno potrebnog rada, *ne oslobađa* ekonomsku politiku brige da vodi računa o relativnom bogaćenju i siromašenju *pravno jednakih* društvenih pripadnika i čitavih socijalnih grupa. Slobodnija igra ponude i potražnje nužno doводи do većih diferencijacija²⁴ među *faktički nejednakim* pripadnicima društva, pa je znanstveno osmišljena intervencija suzbijanja raznovrsnih vidova monopolizma u raspodjeli jedna od bitnih zadaća, utoliko prije što su razlike u onome što se u marksističkoj političkoj ekonomiji i naziva razlikama »društvenih životnih uslova individua«, kod nas u osjetnom porastu prema svim poslijeratnim godinama.

Dva tipa socijalističkih odnosa proizvodnje

U interesu realnijeg sagledavanja »cijene funkcioniranja« privrednog sistema kakav smo imali do 1950-tih godina i onoga što ga se nastoji definitivno učvrstiti sadašnjom reformom, neophodno je ukazati na prednosti i mane svakog od njih s gledišta prostora za razvitak proizvodnih odnosa, tj. s gledišta društvenog položaja radnika.

Zadatak je nauke da izloži dobre i loše strane svakog od njih bez obzira što se u praksi oni nikada ne apliciraju kao čisti modeli. To je važno kako zbog štetnosti idealiziranja svake nove ekonomsko-političke mjere ili kompleksa mjera, tako i zbog očite činjenice da radničko samoupravljanje danas ne podnosi suvišna uplitanja (izvan monopolskih, monopsonskih, i sl. situacija) u primarnu raspodjelu rezultata nacionalnog rada.

Vidjeli smo da podaci o kretanju produktivnosti rada, kod nas i u drugim socijalističkim zemljama koje se tek posljednjih godina odlučnije distanciraju od centralističkog rukovođenja privredom s podređenom ulogom tržišta, potvrđuju da taj sistem u tehnološkom pogledu ne mora biti manje efikasan. Pa koji su onda ti odlučujući razlozi zbog kojih se većina socijalističkih zemalja nastoje osloboditi tog sistema?

Kao osnovni razlog može se navesti činjenica da razvijenije proizvodne snage ne podnose volontarističko prelijevanje (u ime »izjednačavanja uvjeta privređivanja«) rezultata rada iz jednih u druga poduzeća i da – u situaciji kada ponuda robe po prvi put iza rata počinje kod nas ići ukorak s potražnjom i čak ispred nje – nema tako savršenih planova i »mudrih« planera koji iz jednog centra mogu u detalje anticipirati društvenu potrošnju. Povijesna uvjetovanost suvremene etape jugoslavenske,

²⁴ Adolf Dragičević, *Raspodjel prema radu*, »Naše teme«, br. 10/1966.

i ne samo jugoslavenske, socijalističke revolucije ponajviše i jest u *nužnosti* da se prevlada sistem privređivanja i sistem društvenih odnosa u kojima se »radnikov udio u njegovom vlastitom proizvodu *odozgo* naređuje i milostivo mu se dodjeljuje« (Engels). Htjeti to u ovom povijesnom trenutku ostvariti bez jačanja robnosti privrede, značilo bi priznati da je zahtjev za »većim sredstvima« neposrednim proizvođačima puki apel za »popravljanjem« položaja radničke klase na stari način: zavisno od dobrohotnosti države, kako su to u povijesti socijalističke misli predlagali brojni utopisti.

U već spomenutim polemikama među ekonomistima Đodanom i Horvatom bilo je dovoljno riječi o prednostima koje nam s gledišta *racionalnijeg* privređivanja obećaje reforma, pa nam ostaje da u formi skice pokušamo sumarno prikazati dobre i loše strane sistema, koje dr Šime Đodan naziva »sistemima zasnovanim na ekstenzivnoj i intenzivnoj metodi razvoja«, s gledišta *socijalnih* promjena u društvu, tj. društvenih odnosa proizvodnje. Dakako, ova se dva sistema u praksi uvijek donekle isprepliću bez obzira što se od uvođenja radničkog samoupravljanja na ovamo za nas ne postavlja kao ozbiljno pitanje koji sistem razvijati.

Plansko-centralistički model	Tržišni (tržno-planski) model
Brz razvoj prvog odjeljka privrede (+)	Poslovna samostalnost poduzeća, u-ravnoteženiji razvoj privrede . . (+)
Stalno odlaganje potrošnje u ime »svjetlije« budućnosti (—)	Gubici zbog neizbježnog multiplificiranja proizvodnih kapaciteta (—)
Umjetno ujednačeni uvjeti privređivanja (nema nerentabilnih poduzeća) (+)	Rušenje prevlasti države nad bazom (tzv. odumiranje države) . . . (+)
Država diktira položaj proizvođača u proizvodnji i raspodjeli . . . (—)	Postojanje »bogatih« i siromašnih« poduzeća, grupa i pojedinaca . . (—)
Moralno stimulativniji oblici nagrađivanja (+)	Materijalno stimulativniji oblici nagrađivanja (+)
Slabiji materijalni stimulansi i inzistiranje na formalnim pokazateljima učinka (staž, sprema, funkcija i sl.) (—)	Sužavanje baze socijalnog staranja i socijalizirane potrošnje ako se princip nagrađivanja prema radu ne korigira u sekundarnoj raspodjeli (—)

Logika prvog modela počiva na pretpostavci da je detaljističkim planiranjem iz jednog centra moguće efikasno rukovoditi cjelokupnom privredom s manjim rasipanjem društvenog rada nego u tržišnoj privredi koja ex post signalizira da je pojedinih roba previše ili premalo na tržištu. Proizvođači dobijaju premije za premašaj plana čak i ako roba nema prode, pa se njihov interes za proizvodnju malo razlikuje od interesa *najamnog radnika* da od poslodavca (ovdje države) izbori veći udio u proizvodu vlastitog rada.

Logika drugog modela zasniva se na pretpostavci da će na slobodnom tržištu uspijevati oni koji proizvode najbolje i najjeftinije proizvode. Ovo sve proizvođače stimulira da se natječu za takav položaj, a funkciju države – što je ovdje najvažnije – ograničava samo na kontrolu pravila igre bez drugih ingerencija u primarnoj raspodjeli.

Ako definitivno oslobođenje radničke klase mora biti djelo nje same – što ne znači da ona na tom dugotrajnom putu ne treba svoje idejne predvodnike i organizatora kako to u dobroj mjeri sugeriraju poneki mislioci²⁵ – ne vidimo zbog čega bi robnost privređivanja bila prepreka da ona lakše istrigne svoju sudbinu ne samo iz ruku kapitalista već i svoje vlastite administracije. Kad god je broj »prebjega« iz redova radnika u vanprivredne djelatnosti pokazivao tendenciju porasta u našem društvu, anketiranja su jasno otkrivala da je to prije svega bila posljedica »pravednije raspodjele«, odnosno »većih žlica« za raspodjelu u tim djelatnostima, pa to pitanje nije »drugorazrednog« značaja, zalagali se mi poput Engelsa za trenutno »ukidanje«²⁶ ili jačanje robnosti socijalističke prirede.

Razvoj socijalizma u svijetu potvrdio je dosad obje znamenite Marxove teze o socijalnim revolucijama XIX i XX vijeka. Prve su »bučno i nejasno« objavile emancipaciju proletarijata, tj. tajnu XIX vijeka. Druge su potvrdile i kroz pritisak radničke klase protiv tutorstva vlastite birokracije u upravljanju rezultatima radnikovog rada dnevno potvrđuju Marxovu postavku da »nove snage društva – da bi dobro funkcionirale – traže da njima upravljaju novi ljudi, a to su radnici«.

Kada se u početku rasprava o reorganizaciji SKJ dr Vl. Bakarić založio u jednom svom govoru za reafirmaciju pojma »diktatura proletarijata«, naša se sociološka misao iznova našla na mucu da taj termin »pomiri« s teorijom o grupama, odnosno »radnim ljudima«. Ovo pitanje nije nimalo jednostavno, ali je jasno toliko – da u socijalističkoj robnoj proizvodnji »radnik« i »radni čovjek« nisu sinonimi, jer potrošači ne moraju biti istovremeno i proizvođači materijalnih dobara.²⁷

U modernom industrijskom društvu, ako se polazi od mogućnosti kreiranja novih tehnoloških dostignuća, s »običnim« radnicima izjednačuje se najveći broj pripadnika tehničke inteligencije (u nekim sovjetskim tvornicama inženjeri i tehničari već čine većinu zaposlenih) što je veoma važno za praktična razrješavanja dilema »može li se plaćati« ove ili one

²⁵ »Radnička klasa ne treba više zaštitnike niti one koji će joj teoretski otvarati oči... Radnička klasa oduvijek zna (to potvrđuju bezbrojni karijeristi i prebjeci iz njenih redova) da se eksploatacije i svih varijanti eksploatora pa čak i samih radnika u ulozu eksploatora može osloboditi jedino ako samu sebe oslobodi svog radničkog položaja – ako ukine društvo robnih proizvođača« (dr D. Rodin u »Vjesniku« od 4. i 6. X 1967) – »Svi oni koji govore o 'precjenjivanju ideologije', o preuveličavanju svjesnog elementa itd., zamišljaju da čisto radnički pokret može sam po sebi izgraditi i da će izgraditi samostalnu ideologiju čim radnici 'istrgnu iz ruku rukovodilaca svoju sudbinu'. A to je velika zabluda« (V. I. Lenjin, *Šta da se radi*, cit. izd., tom III, str. 255).

²⁶ Engelsovoj reviziji, mnogo više nego Marxovom djelu s obzirom na njegov neosporni autoritet u radničkom pokretu poslije Marxove smrti, dugujemo dugotrajnu obranu u novijoj teoriji i praksi stavova koji su težili za totalnom naturalizacijom socijalističke prirede: »Čim društvo stupi u posjed sredstava za proizvodnju i primjenjuje ih za proizvodnju kao neposredno podruštvljena, – svažiji rad... postaje unaprijed i direktno društven rad« (Anti-Dühring, str. 337).

²⁷ V. I. Lenjin, Izvještaj na desetom kongresu SKP (b), cit. izd., tom XIV, str. 255.

kategorije zaposlenih kao što se plaćaju »vani«. No, bez obzira na egzaktnost kriterijuma ocjenjivanja jednostavnog i složenog rada u privredi i van nje, osnovna »dilema« reforme i suvremenog socijalizma uopće ostaje ono što je E. Kardelj jednom prilikom okarakterizirao »glavnom protivrječnošću«:²⁸ *tko kome i kako* da određuje udio u proizvodu nacionalnog rada (neposredni proizvođači svojoj administraciji u poduzećima, državnom aparatu, bankama etc. ili administracija od države »na dole« radnicima).

Zbog povezanosti funkcija proizvodjenja upotrebnih vrijednosti i funkcija njihova pretvaranja u vrijednosti na tržištu – sjetimo se samo zahtjeva »Varteksovih« radnika o odgovornosti svojih tržišnih eksperata – čini nam se neophodnim da se u bezbolnijem prevladavanju pomenute »glavne protivrječnosti suvremenog socijalizma« moraju razmotriti i odgovarajući elastičniji pravni lijekovi i sredstva. Jer, politekonomski gledano, tendencije »eksproprijacije« neposrednih proizvođača u raspolaganju »društveno priznatim dijelom viška rada« od strane »generalnih direkcija« integriranih poduzeća,²⁹ po našem su mišljenju samo »srednji nivo« ispoljavanja ove protivrječnosti na svim stepenicama organizacije socijalističkog privrednog modela. Mijenjaju se samo oblici i intenzitet njenog ispoljavanja.

Stvarne i iskonstruirane dileme reformske ekonomske politike

Dajući dohotku u našem sistemu onu ulogu pokretačke snage napretka kakvu u kapitalističkom društvu ima profit, u našoj ekonomskoj teoriji i dnevnoj politici i danas su veoma sporna dva kompleksna pitanja čiji značaj ne treba posebno naglašavati.

Prvo je pitanje teorijske opravdanosti ili neopravdanosti da administracija, u širem značenju te riječi, u sistemu raspodjele dijeli na svim nivoima sudbinu »svoje« privrede, o čemu su osnivači naučnog socijalizma imali jasne poglede.³⁰

Drugo i jednako važno pitanje vezano je uz položaj proizvođača koji mijenjaju radnu organizaciju svojevoljno ili zato što se pokazuju kao privremeno »prekobrajci«. U uvjetima velike mobilnosti radne snage koja karakterizira svaku modernu privredu, dilema »akumulirati ili jesti« dohodak veoma se ozbiljno postavlja, bez obzira što se može očekivati da će se u našim uvjetima ona utoliko slabije ispoljavati ukoliko poduzeća budu i stvari nosioci politike proširene reprodukcije (s donedavnih 50 posto privreda bi prema planu trebala do 1970. godine raspolagati sa oko 70 posto nacionalnog dohotka).

²⁸ E. Kardelj u knjizi *Treći plenum CK SKJ*, »Komunist«, Beograd, 1966, str. 297-8.

²⁹ Isto.

³⁰ V. bibliografiju i stavove klasika o tome u knjizi dra A. Dragičevića, *Teorija i praksa socijalizma*, Zagreb, 1966.

Ako je slično profitu u kapitalizmu maksimalizacija dohotka osnovna pokretačka snaga i motiv privređivanja u socijalizmu, pitanje koje zahtijeva praktične odgovore jeste to: da li su radnici kao samoupravljači zainteresirani za maksimalizaciju ovog ili onog njegovog dijela, odnosno ukupnog dohotka?

Označimo li maksimalni dohodak poduzeća sa D_{\max} , a njegovu diobu na osobne dohotke i fondove sa D/O_{\max} i D/F_{\max} , dobivamo da je:

$$D_{\max} = D/O_{\max} + D/F_{\max}.$$

Iako se interes maksimalnog ulaganja u fondove razvoja poduzeća poklapa s dugoročnim ličnim interesima svakog zaposlenog, iz prakse je poznato da proizvođači nisu uvijek zainteresirani da što veći dio dohotka ulažu u fondove jer znaju da u slučaju prijelaza u drugo poduzeće gube očekivanu dobit, koju bi ostvarivali kada bi ostali u »svom« poduzeću.³¹ Dakako, rješavanje ovog pitanja u uvjetima brzog tehničkog progressa i velike mobilnosti radne snage nije u »vezivanju« svakog za svoj »feud«, odnosno poduzeće, pa se prihvatljiva rješenja moraju tražiti u okviru omogućavanja radnicima da prilikom prijelaza u druga poduzeća nose sa sobom i izvjesna sredstva od svog opredmećenog rada (doprinosa akumulaciji u iznosu koji ne bi prekoračivao očekivani »dohodak« na zaradu u slučaju ostajanja u istom poduzeću).

U vječitom procjepu između najracionalnije i »najpravednije« ekonomske politike, realističkim prijedlozima o bitnim pitanjima privrednog modela kakav odgovara historijskim interesima radničke klase pridodaju se u raspravama o reformi često i takvi prijedlozi organizacije društvenog rada, raspodjele i sl. koji objektivno, i pored najboljih namjera predlagача, ne izlaze iz okvira socijalnih utopija onog pravca socijalističke misli koji je zahtijevao »trenutno« ukidanje robnosti privrede u socijalizmu. Kada dr Br. Horvat, na pr., insistira da se raspodjela vrši prema utrošenom »živom« radu kao mucu umjesto prema financijskim efektima rada,³² onda on samo »varira« klasičnu koncepciju razmjene pomoću tzv. radnog novca u prirodnoj privredi. Taj prijedlog pretpostavlja isključenje različite tehničke opremljenosti proizvođača i samo je utoliko »socijalističkiji« od raspodjele posredstvom cijena proizvodnje, odnosno dohodnih cijena, što bi priznavao za jednaki uloženi živi rad jednaki dohodak i »seljačkoj lopati« i radniku moderne tvornice!

U »čuvenoj vrijednosti« robe osnivači naučnog socijalizma vidjeli su samo zaobilazan način izražavanja da je u određenom proizvodu sadržana društveno potrebna, odnosno priznata (posredstvom tržišta) količina rada. U još čuvenijoj *Kritici Gotskog programa* – a čini nam se da se na to važno mjesto suviše često zaboravlja u polemikama o karakteru socijalističke robne proizvodnje, planiranja, raspodjele etc. – Marx izričito

³¹ Dr F. Cerne, *Pokus ekonomskog logičnoga testiranja sedem hipoteza iz teorije dohotka*, »Ekonomska revija«, br. 1/1967.

³² Dr B. Horvat, *Ilustrativni dijalog*, »Vjesnik«, 23. i 24. II 1968.

naglašava misao da čak i u *naturalnoj* komunističkoj privredi »vlada isti princip koji regulira razmjenu robe *ukoliko* je ta razmjena jednakih vrijednosti«. ³³

Pokazalo se da i u našem suvremenom društvu ova ograda »ukoliko« mora važiti ako se ne želi voluntaristički prelijevati rezultate rada jednih u druga poduzeća pomoću administrativnih cijena gotovo svih roba. Osim u pomaganju nerazvijenih područja, zajednica sebi ne može dopustiti luksuz da u reformi odstupa od ovog »ukoliko«, jer bi to praktički značilo i nadalje za svaki dinar dohotka ulagati pet ili deset umjesto jedan ili svega 0,12 dinara, koliki je otprilike efekat ulaganja u razvijenim industrijskim centrima sa školovanom radnom snagom.

S druge strane, u društvenoj konstelaciji u kojoj su radnici posljednji imali šanse da postanu »milijuneri«, decentralizacija ekonomskih sredstava i odluka jedini je prirodni put oslobađanja privrede od »potrebe« da po tri činovnika u privredi i van nje nadziru »vrijednost« radnikovog rada. ³⁴ U tom pogledu reformi tek predstoje ozbiljniji zahvati, jer je prema podacima »Ekonomске politike« već u prvoj godini reforme »otpalo« iz privrede više od sto tisuća ljudi (većinom otišli na privremeni rad u inostranstvo) dok je istovremeno osjetno *porastao* broj zaposlenih u neprivrednim djelatnostima. Drugim riječima, teret onoga što nazivamo intenzifikacijom privređivanja, tendira da se prevaljuje na leđa manjeg broja neposrednih proizvođača i bez značajnijih promjena u proizvodnosti rada, za što je period od godine ili dvije dana isuviše kratak.

Privredna reforma i teorija komparativnih troškova

Privredna reforma pretpostavlja elastičnije i jače, ali i ekonomski racionalnije povezivanje domaćih proizvođača sa svijetom i svjetskim tržištem. Što je neka zemlja manja, to je u načelu više upućena na uključivanje u međunarodnu podjelu rada pod uvjetima koji su za nju najpovoljniji.

Ne upuštajući se ovdje u razmatranje složenog pitanja organizacije naše vanjske trgovine, svjedoci smo brojnih primjera da se zbog »zabavljanja« teorije komparativnih troškova nerijetko preko sličnih »škara cijena« koje su razarale pojedine grane privređivanja u relativno autarkičnoj predreformskoj privredi (dovoljno se sjetiti poznatog Titovog govora u Splitu o teškoćama poljoprivrednika zbog politike otkupa), dovode u težak položaj čak ove čase grane domaće proizvodnje – zbog uvoza strane robe po damping cijenama itd.

Teorija komparativnih troškova, kako ju je razvio već D. Ricardo, ³⁵ polazi od načela i dosta jednostavne »tajne« da se dvjema zemljama

³³ V. *Kritika Gotskog programa*.

³⁴ V. moj članak u »Našim temama« br. 3/1966.

³⁵ D. Ricardo, *Načela političke ekonomije*, str. 71-73 (7. poglavlje).

isplati međusobna trgovina na bazi podjele rada i onda kada zemlja A proizvodi dva ili više artikala koji dolaze u obzir za trgovinu bilo jeftinije bilo skuplje od zemlje B.

Klasična ilustracija te teorije je primjer trgovine vinom i suknom između zemalja A i B, pa kako mi preferiramo bilateralne ekonomske odnose i izvozimo, odnosno uvozimo oba ta artikla, primjer je dovoljno ilustrativan za izvjesne nedomišljene poteze naše uvozne politike koji mogu i dosta dugo štetiti reformi.

Uzmemo li, na primjer, da ČSSR kao zemlja A i SFRJ kao zemlja B proizvode:

A određenu količinu *sukna* za 100 radnih dana i *vina* za 120 dana

B određenu količinu *sukna* za 90 radnih dana i *vina* za 80 dana

– ipak se trgovina isplati objema zemljama ako se zemlja A odrekne proizvodnje vina a zemlja B proizvodnje sukna, bez obzira što posljednja jeftinije proizvodi oba artikla. Naime, zemlja A za 100 radnih dana opredmečenih u suknu dobiva od zemlje B istu količinu vina koja bi nju samu koštala 120 radnih dana (ušteda od 20 dana u nabavci oba proizvoda). I zemlja B također nalazi svoju računicu i dobija u ovoj razmjeni, jer sukno koje je proizvodila za 90 dana kupuje sada od zemlje A za vino koje je košta 80 radnih dana, što znači da i zemlja B ušteduje čak 10 radnih dana po jedinici proizvoda.

Cilj reforme – raspodjela prema primarnim potrebama svih članova društva

Raskid s praksom dominacije politike nad ekonomikom u onom smislu u kojemu smo o tome naprijed govorili, prvi je preduvjet uspješnijeg ostvarivanja svih dugoročnih ciljeva reforme. S druge strane, to je po našem sudu ujedno i najlogičniji put da se u perspektivi dođe do jedne kvalitetno drugačije nadmoćnosti politike nad ekonomikom, kakvu je Marx imao u vidu u svom znamenitom *Predgovoru Prilogu kritici političke ekonomije*.

Dakako, nepoštivanje temeljnih ekonomskih zakonitosti – napose zakona vrijednosti, odnosno zakona razmjernosti u onoj njihovoj vjekovnoj funkciji gdje se ispoljavaju »kao odrednica za kvote cjelokupnog društvenog radnog vremena koje dolaze na različite posebne oblasti proizvodnje« (Marx) – ne dolazi u obzir. Nepoštivanje tog zakona i jest uzrok strukturalnih poremećaja koji su nametnuli potrebu reformi u našoj i mnogim drugim socijalističkim zemljama posljednjih godina.

Poznato je da se svojevrsna dominacija politike nad ekonomikom i njenim strogo racionalnim kriterijima raspodjele provodi kao proces koji u novije vrijeme kod nas nije pošteden ozbiljnih lutanja (argumenti pro

i kontra privatizacije u zdravstvu etc. na vlas slični argumentima pro i kontra sitnoburžoasko koncepcije socijalizma jednoga J. Gray-a³⁶) u širokoj oblasti tzv. opće društvene potrošnje.

U toj oblasti važe ili bi trebali da važe drugačiji kriteriji raspodjele od onih u primarnoj raspodjeli, otprilike isti kriteriji koji kod ograničenog dohotka rukovode jednu porodicu da kupuje odijela ili cipele onim članovima kojima je to u datom trenutku potrebnije nego drugima bez obzira na njihov doprinos budžetu porodice.

Međutim, kvalitetno drugačija dominacija politike nad ekonomikom od one u periodu administrativnog rukovođenja privredom mora se postepeno, organizirano i u sve većoj mjeri uvoditi u sve pore društvenog života. Ako je socijalizacija cjelokupne potrošnje bitna oznaka socijalizma, smatramo da se tim zahtjevom, koji samo naizgled protivrječi načelu raspodjele »prema radu«, mora obuhvatiti prije svega sfera zadovoljavanja *primarnih potreba* svih članova društva (stanovanje, ishrana, odijevanje) prema određenim naučno ustanovljenim normama koje se pomiču sa svakim daljnjim korakom u razvoju društva.

Pristalice ekonomizma u našoj politekonomskoj teoriji i praksi mogu ovome suprotstaviti »argument« da se razlike u dohotku per capita u svijetu kreću u rasponu 1 : 70 puta (Indonezija oko 50 prema 3.500 dolara u SAD, aproksimativno) i da reforma u dogledno vrijeme to nije u stanju realizirati.

Protiv mogućih sličnih argumenata dovoljno je sjetiti se da je stvarni »otac« teorije prava na rad kao obaveze rada (Fourier) s razlogom isticao kako u modernom industrijskom društvu nema tako neproduktivnih radnika koji predujmove uložene u podmirivanje njegovih primarnih potreba ne bi vraćao »s dobitkom«.

Vizija novog društva u radovima osnivača naučnog socijalizma bila je da će ono zahvaljujući nasljeđenim proizvodnim snagama biti od samog početka dovoljno bogato da prema potrebama — a ne »prema radu« kako to previdaju uočiti oni koji realizaciju tog cilja ostavljaju za daleku budućnost — podmiruje *primarne* potrebe svih društvenih pripadnika. Proizvodna snaga rada nesumnjivo se i u našoj zemlji približava nivou kada realno treba računati s tim da se »pri razumnoj raspodjeli rada na sve, ne samo proizvede koliko je dovoljno za obilatou potrošnju svih članova društva nego da se i svakom pojedincu ostavi dovoljno slobodnog vremena kako bi se ono što stvarno vrijedi u historijski naslijeđenoj kulturi . . . ne samo održavalo, nego pretvorilo iz monopola vladajuće klase u zajedničko dobro cijelog društva, a zatim i dalje usavršavalo«.³⁷

O ovom »zajedničkom dobru« i organiziranim naporima da se kao temeljni cilj reforme naznači osiguranje primarnih potreba svih pripadnika društva, potrebno je, kada to nije izričito istaknuto već u samom početku, raspravljati danas sa svom ozbiljnošću. Štaviše, smatramo da je stupanj

³⁶ Osim radnika i činovnika kojima se plaće fiksno utvrđuju, svi ostali mogu svoje usluge (cijene tih usluga) formirati zaviso koliko tko može platiti za njih — v. Džon Grej, *Socijalnaja sistema*. »Sočinjenja«, izd. Gosizdat, Moskva, 1955, str. 94, 147. i dalje.

³⁷ F. Engels, *O stambenom pitanju*, K. Marx-F. Engels, Izabrana djela, »Kultura«, 1949, tom I, str. 515. i 577.

približavanja realizaciji tog cilja (a on u sebi uključuje ostvarivanje punije zaposlenosti, povoljniju strukturu radničke djece u sistemu školstva itd.) najkopleksniji i najbolji mjeritelj koliko je reforma uistinu nova, viša etapa naše socijalne revolucije.

Oni koji u našoj »robobolji« vide eventualnu zapreku realizaciji tog cilja, zanemaruju činjenicu da je pod određenim pretpostavkama robnost privređivanja kod toga neutralan faktor. Naime, na jednom drugačijem nivou razvijenosti privrede i pri drugačijoj raspodjeli dohotka među različite slojeve našega društva, ni naši se radnici ne bi, na pr., mnogo uzbuđivali zbog ukidanja nekadašnjih povlastica u turističkom saobraćaju, kao što se ne uzbuđuju ni oni strani i ne baš imućni radnici (relativno i za prilike zemalja u kojima žive) koji i ne znaju što su to »neekomske« cijene saobraćaja. Čovjeku neznatnih sredstava nepristupačno je mlijeko koje košta jedan novčić, dok za drugog i cijena od tisuću novčića nije »nerealna«. Opće siromaštvo, a ne robnost privrede, dovela je kod nas i dovodi i u drugim socijalističkim zemljama do kraha politike prisilnih sustanarstava i sličnih – ne u svemu neuspjelih niti i danas neprimjenjivih – mjera administrativne regulative.

Nemogućnost zadovoljavajućeg rješavanja primarnih potreba svih društvenih pripadnika u *praksi*, historijska je ograničenost svakog, ma koliko bogatog *klasnog* društva.³⁸

Naše se društvo, bez obzira što »cilj« mjerenja s najrazvijenijim kapitalističkim zemljama po dohotku per capita (inače veoma relativnom i sumnjivom pokazatelju socijalnih napetosti u nekom društvu) ne može preko noći ostvariti, danas *po mogućnostima* približava ostvarivanju ideala zadovoljavajućeg podmirivanja primarnih potreba svih društvenih pripadnika. Mišljenja smo da taj ideal svakog socijalističkog društva koje pretendira na taj epitet, treba jasno istaći kao osnovni programski cilj reforme. Ostvarenje tog cilja u uvjetima reforme postaje realno moguće, pa ga i izričito treba istaći kao njen osnovni *strategijski* zadatak. Sve mjere tekuće ekonomske politike i politike planiranja moraju polaziti od tog cilja, jer je riječ o politici i planovima koje je moguće kvantificirati čvrsto u vremenu i prostoru.

U ime velikih ideala, socijalizam ne može ignorirati »male«!

³⁸ V. moj članak *Kapital i osnovni proizvodni odnos u socijalizmu*, »Naše teme«, br. 6/1966.

SUMMARY

HISTORICAL CONDITIONALITY AND THE PERSPECTIVE OF THE REFORM
AS A CONTEMPORARY PHASE OF THE YUGOSLAV SOCIALIST
REVOLUTION

Different, and often also quite opposite standpoints concerning the ways of the construction of the new Yugoslav economic system, claim, according to the author's opinion, that before considering these aspects fundamental purposes of the socialist change of society have to be clearly defined, as well as of policy which best suits to these purposes.

By socialism one must understand a greater socialization of conditions of life of members of society that that one which is asured by the bourgeois society. That purpose essentially defines the role of politics in socialism. The author defines the role in accordance with Marxian understanding that socialist politics is an *antithesis* to bourgeois politics. He defines it as an activity of overwhelming of antagonisms which come out of *different* »life and social conditions of the individual«. So understood politics is an *exact* science; it is a theory which sythetizes in itself a series of sociological disciplines (sociology, political economy, philosophy, etc.) and it has clear criteria for valuation of what in a given phase of the development of society is or is not socialist and progressive, as the author illustrates with an example of some conceptions about the role of private ownership in socialism and similar »dilemas« of the economic reform.

The author separately considers the economic and social purposes of the reform. The first purpose – the high labour production – must be only a *means* for a fundamental social reconstruction in the direction of a stronger affirmation of economic, cultural and other interests of the working class as really »guiding« movable strength of the Yugoslav society. The high degree of the economic development is possible to realize also by the centralist management with the national economy with a rather small independence of enterprizes, but the affirmation of the workers' self-government in all the spheres of social activities presupposes a radical break with such a policy where »the bureaucracy from above defines and mercifully allots« (Engels) to the worker according to their will a certain part of the product of his own work.

In the definite break with such a policy the author sees the fundamental task of the economic and social reform and from that position he valuates successions and failures realized in the first three years of its existing.

Polemizing with the economist understanding of the purpose of the reform (high productivity) the author in his conclusion pledges that full employment and distribution according to *primary necessities* (lodging, food, etc.) of *all* social members be the most important aim of the reform.

In the name of great ideals, concludes the author, socialism must not ignore »small« ideals.

(Translated by S. Paleček)